

De dynamiek in het bedrijvenbestand in Rijnmond

DRS. J. B. BUUNK – DRS. P. C. M. ELDERMAN*

In vrijwel alle grote stedelijke agglomeraties in West-Europa is een uittocht van bedrijven gevolgd op de uittocht van de bevolking. Deze ontwikkeling doet zich ook voor in het Rijnmondgebied. In dit artikel worden de veranderingen in het bedrijvenbestand die zich in dat gebied tussen 1 mei 1977 en 1 mei 1981 hebben voorgedaan, beschreven en toegelicht. Geconstateerd wordt dat de Rijnmond jaarlijks bijna 1% van zijn arbeidsplaatsen verliest. Van dat verlies komt ongeveer de helft voor rekening van vertrekkende bedrijven. De andere helft is het gecombineerde saldo van uitbreidingen en inkrimpingen, respectievelijk oprichtingen en opheffingen.

Inleiding

Het bekende onderzoek van David Birch, *The job generation process*, dat leidde tot de conclusie dat nieuwe en kleine bedrijven van essentieel belang zijn voor het creëren van werkgelegenheid heeft in Nederland veel aandacht gehad¹). Het onderzoek heeft met name de nadruk gelegd op het feit dat voor het voeren van een economisch beleid meer inzicht nodig is in de onderliggende veranderingen binnen het bedrijfsleven. Het beschikbaar hebben van een goed gegevensbestand, waarin een beperkt aantal gegevens van bedrijven gedurende een aantal jaren wordt geregistreerd, is daarvoor een absolute voorwaarde.

In Nederland vertonen de meeste landelijke databestanden in dat opzicht nogal wat tekortkomingen, zodat studies als die van Birch voor de Nederlandse situatie niet of slechts gebrekkig kunnen worden getoetst. Wel zijn er tot op heden enkele regionale studies verschenen die inzicht verschaffen in de aard en omvang van bepaalde mutaties op bedrijfsniveau. Voor het merendeel concentreren zij zich op het uit beleidsmatig oogpunt interessante proces van bedrijfsverplaatsing. Het minstens zo interessante proces van geboorte, sterfte, inkrimping en uitbreiding van bedrijven wordt daardoor vaak wat onderbelicht.

In het onderstaand artikel gaan de auteurs in op de factoren die de dynamiek van de bedrijvigheid in de Rijnmondregio in de periode 1977-1981 hebben bepaald en proberen zij relaties te leggen met een aantal veranderingen die zich in de ruimtelijke en economische structuur hebben voorgedaan. Het artikel is een bewerking van een recent bij het Openbaar Lichaam Rijnmond verschenen onderzoeksrapport²).

Het is de bedoeling van dit artikel om enkele recente ontwikkelingen in beeld te brengen. Er bestaat immers een grote informatie-achterstand op dit terrein. Recent nog hebben Molle en Vianen daarover in *ESB* gerapporteerd toen zij het vertrek van bedrijven uit de Amsterdamse regio onder de loep namen³). Zij kwamen in hun artikel tot de conclusie dat de meeste studies die over dit onderwerp zijn gepubliceerd, nauwelijks verder reiken dan het jaar 1973, een jaar dat algemeen wordt ervaren als een keerpunt in de economische ontwikkeling.

De opbouw van dit artikel is als volgt. Eerst wordt in het kort aandacht besteed aan het gehanteerde begrippenapparaat om de lezer attent te maken op een aantal onvolkomenheden in het cijfermateriaal. Vervolgens wordt in globale termen ingegaan op de onderliggende bewegingen in het bedrijvenbestand die verantwoordelijk waren voor de in Rijnmond geconstateerde teruggang in de werkgelegenheid. De daarbij onderscheiden veranderingen worden verderop in het artikel toegelicht en naar bedrijfstak en

ruimtelijk spreidingspatroon verbijzonderd. Speciale aandacht wordt gegeven aan het verplaatsingsproces binnen de regio. Aan het slot van dit artikel worden enkele aanbevelingen gedaan voor het beleid.

Begrippenapparaat

Het is hier niet de plaats om uitvoerig in te gaan op het begrippenapparaat waarvan wij ons bij de uitwerking van het onderzoek hebben bediend⁴). Begrippen als „oprichting”, „opheffing” en „migratie” spreken voor zich en wekken bij de lezer voldoende associaties om zich te kunnen voorstellen wat bedoeld wordt.

Eén ding is echter van belang om te weten. Het cijfermateriaal dat hier wordt gepresenteerd is afkomstig uit een vestigingsregister en niet uit een zogenaamd bedrijven- of ondernemingenregister⁵). Dit houdt in dat de informatie omtrent de werkgelegenheid en de bedrijvigheid niet op het niveau van een onderneming, maar op het niveau van afzonderlijke vestigingen is bijgehouden. Voor de interpretatie van de mutaties heeft dit consequenties. Zo kunnen er op vestigingsniveau mutaties plaatsvinden die op het niveau van een onderneming geen gevolgen behoeven te hebben. Een dergelijk geval doet zich voor indien een onderneming met verscheidene vestigingen in de regio de activiteiten binnen één bepaalde vestiging gaat concentreren. In de vestigingenregistratie worden dan een aantal vestigingen opgehe-

* De auteurs zijn beiden werkzaam op de afdeling economische aangelegenheden van het Openbaar Lichaam Rijnmond. Zij schreven dit artikel op persoonlijke titel.

1) David L. Birch, *The job generation process*, MIT Program on Neighbourhood and Regional Change, Cambridge (Mass.), 1979.

2) *De dynamiek in het bedrijvenbestand in Rijnmond*, Serie onderzoeksverslagen no. 4, Openbaar Lichaam Rijnmond, afdeling economische aangelegenheden c.a., Rotterdam, augustus 1982.

3) W. T. M. Molle en J. G. Vianen, Het vertrek van bedrijven uit Amsterdam, *ESB*, 16 juni 1982 blz. 608-613.

4) Men zie hiervoor de *Statistiek van vestigingen en werkzame personen Rijnmond 1980*, Openbaar Lichaam Rijnmond, centrale sectie statistiek afdeling economische aangelegenheden c.a., Rotterdam, 1981.

5) Voor een nauwkeurige beschouwing van deze definitiekwestie verwijzen wij naar b.v. *Een microscoop voor economie. Mogelijkheden voor statistische analyse van de populatie bedrijven in Nederland: Bestandsbeschrijving*, SKIM mc ma, Rotterdam, maart 1981.

ven, terwijl één vestiging van de betreffende onderneming een toename van het aantal werkzame personen laat zien. De lezer zij hierop bedacht, omdat in het navolgende in overeenstemming met het normale taalgebruik, vaak over mutaties van bedrijven zal worden gesproken, terwijl strikt genomen mutaties van vestigingen worden bedoeld.

De hierna te bezigen begrippen „emigratie c.q. vertrek” en „immigratie” hebben betrekking op verhuismutaties van bedrijven, waarbij de regiogrenzen worden overschreden 6). Met de term „verplaatsing” worden verhuizingen binnen de regio aangeduid. De begrippen „inkrimping” en „uitbreiding” slaan respectievelijk op de afname en de groei van personeel in bestaande bedrijfsvestigingen.

Globale schets van de dynamiek

De werkgelegenheid in het Rijnmondgebied is in de onderzochte periode van 1 mei 1977 tot 1 mei 1981 gedaald met bijna 15.000 werkzame personen tot een niveau van 381.000 personen. Dit was geheel in overeenstemming met het algemene beeld dat men van grootstedelijke agglomeraties in West-Europa heeft. Men constateert per saldo een uittocht van de bevolking, die in iets mindere mate gevolgd wordt door een vertrek en verlies van werkgelegenheid 7). In procenten per jaar bedroeg de jaarlijkse achteruitgang in werkgelegenheid 0,9 in Rijnmond. Deze daling was het saldo-effect van een groot aantal mutaties zoals oprichtingen, opheffingen, migratie, inkrimpingen en uitbreidingen van bedrijfsvestigingen. In tabel 1 zijn de verschillende mutaties gerangschikt.

De verschillende saldo-effecten droegen op de volgende wijze tot de gemiddelde jaarlijkse procentuele afname van de werkgelegenheid bij:

— saldo-effect emigratie/immigratie	— 0,4
— saldo-effect uitbreidingen/inkrimpingen	— 0,3
— saldo-effect oprichtingen/opheffingen	— 0,2
— totaal	— 0,9

Tabel 1. Mutaties in het vestigingenbestand in Rijnmond in de periode 1 mei 1977 tot 1 mei 1981

	Vestigingen	Werkzame personen	Gemiddelde vestigingsomvang
Oprichtingen	6.619	27.295	4,1
Opheffingen	7.494	30.372	4,1
Immigratie	16	88	5,5
Emigratie	639	6.364	10,0
Verplaatsingen binnen Rijnmond ..	2.326	34.731	14,9

Dit beeld wordt iets genuanceerder indien men de cijfers op bedrijfstakniveau bekijkt. Het saldo-effect van inkrimpingen en uitbreidingen blijkt dan de belangrijkste factor te zijn die de verandering van de werkgelegenheidsomvang bepaalt. Dit geldt zowel voor bedrijfstakken waarin de werkgelegenheid toeneemt, als voor bedrijfstakken waarin sprake is van een afname. Tabel 2

Tabel 2. Veranderingen in het bestand van werkzame personen in Rijnmond gespecificeerd naar bedrijfstak en het saldo oprichtingen en sluitingen, het migratiesaldo en het saldo uitbreidingen en inkrimpingen

Bedrijfstak	Stand per 1-5-1977	Oprichtingen minus sluitingen	Immigratie minus emigratie	Uitbreidingen minus inkrimpingen	Saldo overige wijzigingen	Totaal saldo	Stand per 1-5-1981
0 Landbouw en visserij	3.489	- 244	- 38	- 34	+ 1	- 315	3.174
1 Delfstoffenwinning	105	0	- 31	+ 29	- 23	- 25	80
2/3 Industrie	89.372	- 3.862	- 1.309	- 7.744	- 469	- 13.384	75.988
4 Openbare nutsbedrijven	4.287	- 3	0	+ 144	0	+ 141	4.428
5 Bouwnijverheid en -installatiebedrijven ...	29.013	- 510	- 1.452	+ 1.629	+ 357	+ 24	29.037
6 Handel-, hotel en restaurantwezen en reparatiebedrijven	82.244	- 1.597	- 2.069	- 4.675	+ 146	- 8.195	74.049
7 Transport-, opslag- en communicatiebedrijven	63.580	- 342	- 303	- 1.274	- 187	- 2.106	61.474
8 Bank- en verzekeringswezen en zakelijke dienstverlening	39.091	+ 918	- 884	+ 2.405	+ 163	+ 2.602	41.693
9 Overige dienstverlening	84.314	+ 2.563	- 190	+ 4.576	- 170	+ 6.779	91.093
Totaal	395.495	- 3.077	- 6.276	- 4.944	- 182	- 14.479	381.016

laat immers zien dat de richting (+ of -) van de verschillende saldo-effecten een tamelijk consistent beeld vertoont. Wanneer de werkgelegenheid in een bedrijfstak groeit, is doorgaans het werkgelegenheidseffect van inkrimpingen en uitbreidingen en van oprichtingen en opheffingen per saldo positief. Neemt de werkgelegenheid in een bedrijfstak af, dan is het effect van beide mutatiesaldo's eveneens negatief.

Dit duidt er op dat werkgelegenheidscreatie door het proces van oprichtingen en opheffingen alleen dan optreedt, wanneer ook de reeds bestaande bedrijven een werkgelegenheidsgroei kunnen verwezenlijken. Opvallend is ook dat elke bedrijfstak per saldo werkgelegenheid heeft moeten afstaan aan andere regio's. Het eerder gememoreerde beeld van een grootstedelijk gebied met zijn suburbanisatietendensen is hiermee, wat het werkgelegenheidsaspect betreft, geïllustreerd.

Oprichting en opheffing

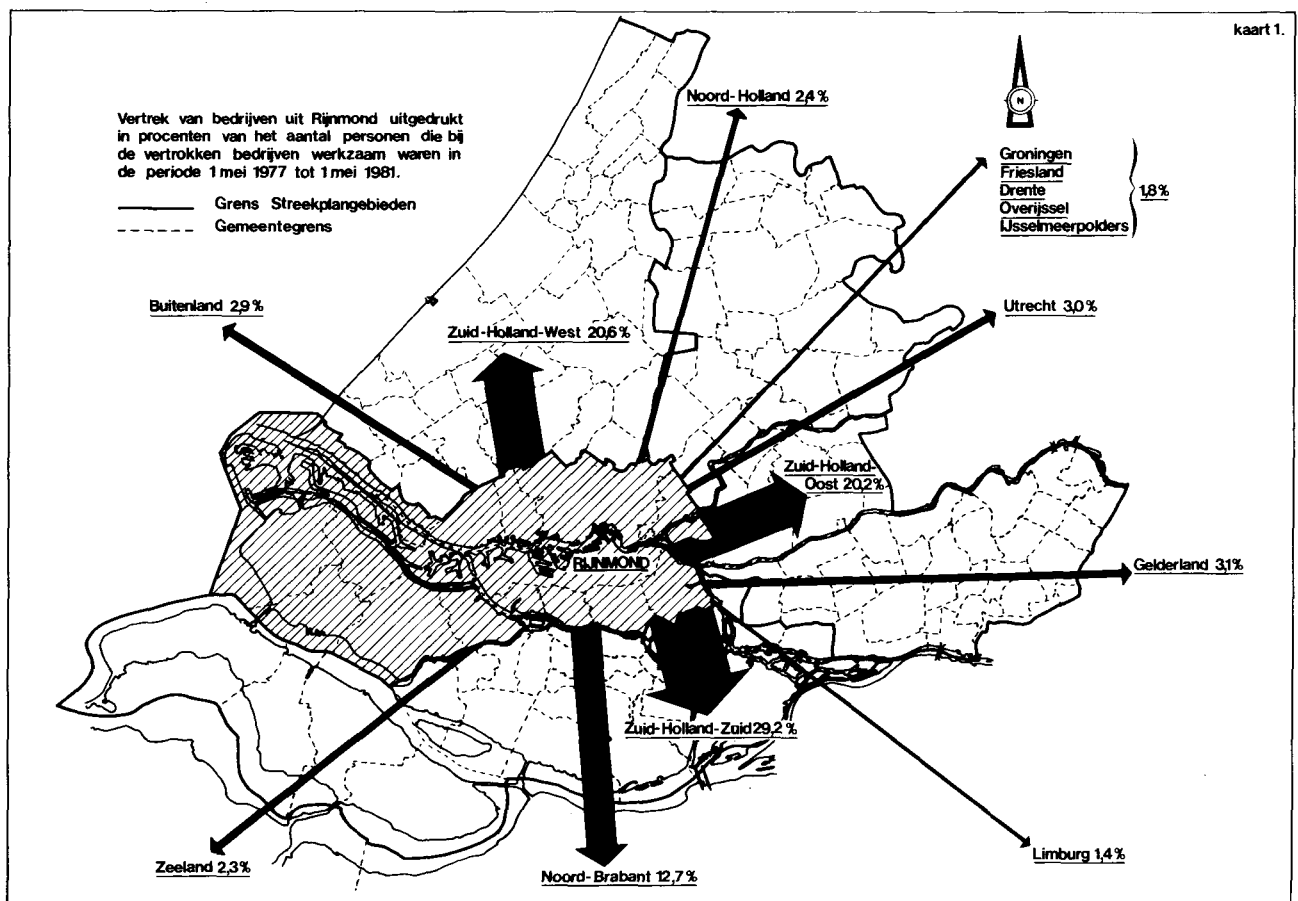
Het aantal opheffingen van bedrijfsvestigingen was, zoals tabel 3 (zie pag. 1288) laat zien, duidelijk groter dan het aantal nieuwe oprichtingen. De gemiddelde vestigingsgrootte van opgerichte en opgeheven bedrijven kwam vrijwel overeen (namelijk 4,1 werkzame persoon per vestiging).

Per bedrijfstak varieerde de gemiddelde vestigingsomvang nogal. Het merendeel van de oprichtingen en opheffingen vond plaats in de bedrijfstakken handel en overige dienstverlening. Dit zijn sectoren of markten waarin men blijkbaar vrij gemakkelijk als ondernemer met een nieuwe vestiging kan toetreden. Opmerkelijk is ook het grote verschil in vestigingsgrootte tussen opgerichte en opgeheven bedrijven in de industrie. Gemiddeld was de vestigingsgrootte echter aan de kleine kant. Men komt tot die constatering als men een vergelijking maakt met de vestigingsgrootte van de bedrijven die in 1981 tot de populatie behoorden. Hieruit kan de conclusie worden getrokken dat vooral het kleine bedrijf bijdroeg aan de dynamiek in het vestigingenbestand. De dynamiek van oprichtingen en opheffingen veroorzaakte echter per saldo een afname van de werkgelegenheid.

Indien het onderzoek van David L. Birch voor Nederland geldig zou hebben, zou dit betekenen dat er in het Rijnmondge-

6) Het bedrijven- en instellingenregister registreert alleen integrale verplaatsingen van vestigingen. Partiële verplaatsingen van vestigingen naar buiten Rijnmond worden dus niet als emigratie geregistreerd. Partiële verplaatsingen worden door bij voorbeeld D. Keeble wel tot de migratie gerekend. Zie David Keeble, *Industrial location and planning in the United Kingdom*, Methuen, 1976.

7) Zie in dit verband onder andere L. H. Klaassen, W. T. M. Molle en J. H. P. Paelinck (red.), *Dynamics of urban development*, Gower Press, Farnborough, 1981 en L. H. Klaassen, W. T. M. Molle en J. P. H. Paelinck (red.), *De dynamiek van de stedelijke ontwikkeling in Nederland*, NEI (Olijfreeks), Rotterdam, 1981. Een uitzondering hierop zou bij voorbeeld de gemeente Den Haag kunnen gaan vormen, waar de jaarlijkse afname van de werkgelegenheid in de jaren zeventig steeds geringer is geworden en zich sinds 1979 een geringe groei voordoet. Bron: *Bedrijvenregister over 1981*. Gewest 's-Gravenhage, uitgave van het Gewest 's-Gravenhage, augustus 1981.

Tabel 3. Oprichtingen en opheffingen van bedrijven en instellingen, gespecificeerd naar bedrijfstakken in de periode 1 mei 1977 tot 1 mei 1981 in Rijnmond

Bedrijfstak	Oprichtingen			Opheffingen			Totale werkgelegenheid in Rijnmond in 1981
	werkzame personen	vestigingen	gemiddelde vestigingsomvang	werkzame personen	vestigingen	gemiddelde vestigingsomvang	gemiddelde vestigingsomvang
0 Landbouw en visserij	152	83	1,8	396	218	1,8	2,5
1 Delfstoffenwinning	0	0	0	0	0	0	6,2
2/3 Industrie	2.213	363	6,1	6.075	521	11,7	34,7
4 Openbare nutsbedrijven	75	12	6,3	78	6	13,0	69,2
5 Bouwnijverheid en -installatiebedrijven	2.840	403	7,0	3.350	464	7,2	18,0
6 Handel, hotel en restaurantwezen en reparatiebedrijven	8.898	3.060	2,9	10.495	4.162	2,5	5,4
7 Transport-, opslag- en communicatiebedrijven	2.900	415	7,0	3.242	398	8,1	32,2
8 Bank- en verzekeringswezen en zakelijke dienstverlening	3.777	878	4,3	2.859	500	5,7	14,4
9 Overige dienstverlening	6.440	1.405	4,6	3.877	1.225	3,2	14,4
Totaal	27.295	6.619	4,1	30.372	7.494	4,1	12,7

bied in de afgelopen periode te weinig nieuwe bedrijven zijn opgericht en dat de werkgelegenheidsafname minder moet worden gezocht in een relatief groot aantal sluitingen.

Vertrek

Aan de bedrijvenimmigratie, die van een te verwaarlozen omvang is, wordt hier geen extra aandacht besteed. Wij wijzen evenwel op het feit dat ook voor andere grootstedelijke agglomeraties lage immigratiecijfers zijn gevonden. Interessanter, ook uit beleidsmatig oogpunt, is de omvang en richting van het vertrek van bedrijven, met andere woorden de vraag uit welke delen van de agglomeratie zijn ze afkomstig en waar gaan ze heen? We zullen daarop nader ingaan.

Per jaar verliest het Rijnmondgebied gemiddeld circa 1.500 arbeidsplaatsen door het vertrek van bedrijven. De vestigingsgrootte van de bedrijven die vertrekken, bedraagt gemiddeld cir-

ca tien personen, hetgeen redelijk in overeenstemming is met het gemiddelde voor alle bedrijven. Kijkt men naar de richting van de uitstroom (zie de kaart), dan kan men constateren dat 70 procent van de werkgelegenheid (53 procent van de bedrijfsvestigingen) binnen de provincie Zuid-Holland blijft. In de provincie Noord-Brabant vestigt zich 13 procent van de vertrokken werkgelegenheid (15 procent van de vestigingen). De uitstroom naar de overige provincies belooft slechts enkele procenten per provincie. Binnen Zuid-Holland waren Zwijndrecht en Zoetermeer 8), en in iets mindere mate Nieuwerkerk aan den IJssel, Dordrecht, Gouda, Alphen aan den Rijn en Hendrik Ido Ambacht de belangrijkste attractiekernen voor de vertrekkende bedrijven. Deze hervestiging van bedrijven illustreert naar onze opvatting dat de randstad een aantrekkelijk vestigingsgebied is.

8) Zwijndrecht en Zoetermeer absorbeerden te zamen 1/3 deel van de uit Rijnmond vertrokken werkgelegenheid.

Uit de cijfers blijkt dat de aantrekkelijkheid van dit vestigingsplaatsprofiel niet voor alle bedrijfstakken gelijk is. Verhoudingsgewijs was de bouwnijverheid het sterkst op de provincie Zuid-Holland geconcentreerd; bijna 90 procent van deze bedrijfstak (uitgedrukt in werkzame personen) bleef binnen de grenzen van deze provincie. De groothandel daarentegen oriënteerde zich veel minder op Zuid-Holland; circa 55 procent bleef binnen de provincie Zuid-Holland, terwijl ruim 20 procent naar de provincie Noord-Brabant vertrok. Opvallend is verder dat de bedrijven die uit Rijnmond vertrokken en zich buiten de provincie Zuid-Holland vestigden, gemiddeld kleiner waren dan de uit Rijnmond naar overig Zuid-Holland vertrokken bedrijven.

De vertrokken werkgelegenheid bestond voor ruim eenderde uit de bedrijfstak handel, terwijl de bedrijfstakken bouwnijverheid en industrie ieder circa 20 procent van het vertrek uitmaakten. In de bedrijfstakken bouwnijverheid, handel en bank- en verzekeringswezen was het vertrek van werkgelegenheid, gerelateerd aan het aantal personen werkzaam in deze bedrijfstakken, het grootst.

Omdat vermoedens rezen dat het vertrek van bedrijven naar gebieden buiten de regio te maken zou kunnen hebben met ruimtelijke (her)structureringsprocessen in de regio, is een relatie gelegd met de kenmerken van het gebied van waaruit de bedrijven zijn vertrokken. Daarbij is gebruik gemaakt van een ruimtelijke indeling van het Rijnmondgebied naar zogenaamde grondgebruikcategorïen. Als grondgebruikcategorïen worden daarbij onderscheiden bedrijfsterreinen (natte en droge), woongebieden (centrumgebieden, vooroorlogse en naoorlogse en stadsvernieuwingsgebieden) en overige gebieden. In tabel 4 zijn de resultaten daarvan weergegeven.

Tabel 4. Het vertrek uit bedrijfsterreinen en woongebieden naar gebieden buiten Rijnmond in de periode 1 mei 1977 tot 1 mei 1981

	Aantal werkzame personen	Aantal werkzame personen in procenten van de totale werkgelegenheid in 1977
Droge bedrijfsterreinen	1.263	2,6
Natte bedrijfsterreinen	1.037	1,2
Oude woongebieden (vóór 1945)	2.048	1,6
Nieuwe woongebieden (na 1945)	1.244	1,9
Centrum van Rotterdam	674	1,4
Overige gebieden	98	0,7
Totaal	6.364	1,6

Uit tabel 4 kan worden afgeleid dat het vertrek van bedrijven in termen van werkgelegenheid uit vooroorlogse woongebieden, dat wil zeggen van vóór 1945, verhoudingsgewijs niet groter is dan het gemiddelde vertrek uit Rijnmond.

Uit de vooroorlogse woongebieden was ruim 30 procent van de vertrokken werkgelegenheid afkomstig; uit de naoorlogse woongebieden 20 procent; 10 procent uit het centrum van Rotterdam en 35 procent van bedrijfsterreinen.

Verplaatsing binnen de regio

Het verhuisgedrag van bedrijven binnen de regio is apart onderzocht. Ook daarover kunnen enkele interessante conclusies worden geformuleerd als men relaties legt met de plaats van herkomst in de regio en de bedrijfstak waartoe een vestiging behoort. In de beschouwde periode zijn circa 2.300 vestigingen binnen de regio van plaats veranderd. Daarbij waren de arbeidsplaatsen van circa 35.000 personen betrokken.

In de bedrijfstakken bank- en verzekeringswezen, transport en bouwnijverheid waren de verplaatsingen gerelateerd aan het aantal personen werkzaam in deze bedrijfstakken het grootst. Circa 3 tot 4 procent van de werkgelegenheid in deze bedrijfstakken veranderde jaarlijks van plaats. Bij de bedrijfstak transport doet zich de situatie voor dat de verplaatsingen binnen Rijnmond relatief groot zijn. Het vertrek naar buiten Rijnmond is relatief laag. Blijkbaar is de mobiliteit in deze bedrijfstak, waartoe ook de overslag en communicatiebedrijven behoren, op zich vrij

groot, maar oriënteert men zich door een sterke binding aan de haven en het centrum van Rotterdam vrijwel uitsluitend binnen het Rijnmondgebied zelf. De gebondenheid van een bedrijfstak aan een bepaalde dominerende vestigingsfactor wordt hierdoor duidelijk geïllustreerd. De bedrijfstakken landbouw en industrie lieten verhoudingsgewijs weinig verplaatsingen binnen Rijnmond zien. Het vertrek van industriële werkgelegenheid naar buiten Rijnmond was daarentegen in overeenstemming met het gemiddelde.

Voor het grootste deel speelden de verplaatsingen binnen Rijnmond zich af binnen de grenzen van een gemeente. Binnen de kerngemeente Rotterdam voltrok zich in termen van het aantal werkzame personen, ruim zeventig procent van de verplaatsingen. De suburbanisatie van de Rotterdamse werkgelegenheid was binnen de regio opmerkelijk laag. Per saldo 9) verhuisde per jaar minder dan 0,1 procent van de Rotterdamse werkgelegenheid naar andere Rijnmondgemeenten. Dat is opvallend weinig. Rotterdam verloor tussen 1 mei 1977 en 1 mei 1981 bijna 7.500 arbeidsplaatsen omdat bedrijven zich verplaatsten. Slechts 29 procent van deze arbeidsplaatsen bleef voor het Rijnmondgebied behouden. De overige vielen toe aan andere regio's. Dat is een opmerkelijke verhouding, zeker als men bedenkt dat bestuurders zoveel mogelijk werkgelegenheid voor het gebied wensen te behouden. Voor hen is een belangrijke uitdaging weggelegd om deze verhouding te verbeteren.

Grondgebruikcategorie

Het is interessant om de werkgelegenheidsontwikkeling en de daaraan ten grondslag liggende factoren nog eens afzonderlijk naar grondgebruikcategorie te verbijzonderen. Men constateert dan dat de algehele teruggang van de werkgelegenheid voor de verschillende grondgebruikcategorïen in Rijnmond anders is geweest.

Tabel 5. Aantal werkzame personen in Rijnmond verdeeld naar grondgebruik per 1 mei 1981 en mutatie werkzame personen 1981 ten opzichte van 1977

	Aantal werkzame personen per 1 mei 1981	Mutatie in het aantal werk- zame personen 1981 ten opzichte van 1977	
		absoluut	in
Droge bedrijfsterreinen	50.632	+ 2.121	+ 4,4
Natte bedrijfsterreinen	81.560	- 5.601	- 6,4
Huidige stadsvernieuwingsgebieden	43.596	- 8.730	- 16,7
Potentiele stadsvernieuwingsgebieden	35.229	- 3.754	- 9,6
Overige oude woongebieden	36.485	- 2.603	- 6,7
Nieuwe woongebieden	68.455	+ 1.951	+ 2,9
Centrum van Rotterdam	50.773	+ 1.417	+ 2,9
Overige gebieden	14.286	+ 720	+ 5,3
Totaal	381.016	- 14.479	- 3,7

Indien men de cijfers uit tabel 5 aan een nadere beschouwing onderwerpt, dringt zich de relatie op tussen de uitvoering en invulling van stedenbouwkundige en ruimtelijke plannen en de groei van de bedrijvigheid. Zo is er een toename van de werkgelegenheid te bespeuren op de droge bedrijfsterreinen. Onderliggend cijfermateriaal toont aan dat deze toename voor het belangrijkste deel veroorzaakt wordt door een verplaatsing van werkgelegenheid uit de woongebieden.

Ook de nieuwe woonwijken en het centrum van Rotterdam behoorden tot de weinige gebieden waar sprake was van werkgelegenheidsgroei. In het centrum van Rotterdam was de werkgelegenheidsgroei voornamelijk het gevolg van oprichtingen van nieuwe bedrijven en uitbreiding van bestaande.

9) Dat wil zeggen inclusief het effect van de verplaatsing van bedrijven van overig Rijnmond naar Rotterdam.

De groei van de werkgelegenheid in het centrum was vooral het gevolg van de uitbouw van de zogenaamde kantorensector, die ook voor de toekomst nog veel potentie lijkt te hebben. Op de natte bedrijfsterreinen (de havengebieden) en in de oude wijken nam de werkgelegenheid af. Ruimtelijke maar ook economische herstructureringsprocessen die in de afgelopen periode op grote schaal in de regio zijn uitgevoerd, waren daar verantwoordelijk voor. Men denke slechts aan de herstructurering van de scheepsnieuwbouw, de op- en overslagsector (het zogenaamde stukgoedgedeelte) en de stadsvernieuwing die in Rotterdam op grote schaal ter hand zijn genomen.

Tot besluit

Uit het voorafgaande blijkt dat de agglomeratie Rijnmond jaarlijks bijna 1% van zijn arbeidsplaatsen verliest. Dit komt omdat enerzijds bedrijven uit het gebied wegtrekken en anderzijds omdat per saldo de bestaande bedrijven inkrimpen en er te weinig nieuwe bedrijven worden opgericht om dit werkgelegenheidsverlies te compenseren. Het ombuigen van deze ontwikkeling is geen eenvoudige zaak. Toch is de noodzaak daartoe aanwezig omdat het tekort aan arbeidsplaatsen in de regio reeds op dit moment een werkloosheid heeft veroorzaakt van circa 47.000 personen, of wel 14% van de afhankelijke beroepsbevolking 10).

Omdat de beroepsbevolking in Rijnmond naar verwachting verder zal toenemen 11), is het streven naar een vermeerdering van het aantal arbeidsplaatsen een weinig omstreden zaak. Een gerichte acquisitie, het stimuleren van nieuwe productie en het voorzien in een goed aanbod van bedrijfsterreinen en bedrijfsruimten zijn instrumenten waarmee thans getracht wordt bedrijvigheid en werkgelegenheid voor het gebied te behouden.

Om deze instrumenten optimaal te kunnen benutten is meer informatie nodig over de motieven die aan het vestigings- en verplaatsingsgedrag van bedrijven ten grondslag hebben gelegen. Aan het systematisch vergaren van deze informatie zal de nodige aandacht moeten worden besteed. Daardoor kan meer inzicht worden verkregen in de zwakke en sterke punten van het Rijnmondgebied als vestigingsplaats voor bedrijven.

J. B. Buunk
P. C. M. Elderman

---

10) In Rotterdam was het werkloosheidspercentage in augustus 1982 zelfs 16,7 terwijl dat voor Nederland toen 12,9 bedroeg.

11) Zie *Ruimte voor werken*, Openbaar Lichaam Rijnmond, afdeling economische aangelegenheden c.a., Rotterdam, 1981.